

Pojem príroda ako metodologický problém

V dnešných ekologických a ekofilozofických diskusiách sa v mnohých obmenách používa pojem príroda. Hovorí sa o hodnote prírody, návrate k prírode, ochrane prírody a pod. Hovoríme zdanlivo jednotným jazykom, ale pri podrobnejšej analýze pojmu vidíme, ako „každý vkladá doň svoj, vzdelaním, praxou a odbornosťou subjektívizovaný význam. Viac ako kdekoľvek inde tu platí, že keď dvaja hovoria to isté, nemusí to ešte znamenať to isté” (Lisický, 1992).

Pojem príroda - *fysis* - zaviedli do filozofie, pravdepodobne ako prví, predstavitelia milétskej školy a v gréckej filozofii je kategóriou, ktorá je neobyčajne plodná a mnohoobsažná. Je prírodným zákonom, je zákonom každej veci, jej podstatou, tým čo veci bytostne prislúcha a čo ju špecifikuje. Pojem „*fysis*” mal v rôznych školách a u rôznych mysliteľov rôzny význam. Raní antickí filozofi - Tháles, Anaximandros, Anaximénes, Herakleitos, Empedokles, Anaxagoras, Leukipos a Demokritos - ho nepoužívali, aspoň nie v zmysle označenia pre celok prírodne prirodzeného bytia. V ranej gréckej filozofii „*fysis*” znamená tú vlastnosť alebo životnú silu, ktorá umožňuje jej nositeľom realizáciu seba samej. Neskôr sa tento pojem vyskytuje aj v ďalších významoch - ako prirodzenosť, povaha, štruktúra veci (Herakleitos), vo význame hmota, látka, materiál, fyzikálny základ všetkých vecí (Aristoteles), proces, tvorenie, genéza (Empedokles) alebo rod, druh, vonkajší vzhľad, zovňajškovosť (Sofokles). Všeobecnejší význam ako pojem príroda mal pojem *kozmos*. Kozmos, ktorým dnes chápeme svet ako celok, znamenal v gréckej filozofii predovšetkým poriadok, prekonanie chaosu, či usporiadanosť. Bol to všeobsahujúci a univerzálny pojem, zahrňujúci prírodu, bohov, človeka, ľudské.

Augustínus, hlavný predstaviteľ ranej stredovekej filozofie, používa pojem príroda v troch významoch. Hovorí o prírode nestvorenej, ale tvoriacej, t. j. o Bohu. Boh je tiež príroda, nestvorená, ale tvoriaca, nadradená všetkým kategóriám bytia. Druhým stupňom svetového procesu je príroda stvorená a tvoriaca, t. j. božský logos, čiže prototypy všetkých vecí, ktoré sú večné a nadčasové. Z nich pochádza tretia príroda, t. j. stvorená a netvoriaca, čiže svet zmyslových predmetov a javov. Skutočne reálne je teda len všeobecné bytie a svet zmyslových predmetov je odvodený a nesamostatný. Príroda stráca povahu svojbytného súcna, ktorú mala v antike. Nemožno jej prisúdiť vlastný poriadok a zákon. Existuje „obvyklý beh” vecí, ale Boh môže meniť tento

beh sveta. Boh tu teda existuje ako voluntas Dei a príroda ako vôľa božia. Toto základné určenie pojmu príroda sa stáva - u niektorých autorov viac alebo menej modifikované - určujúcim pre celý raný stredovek.

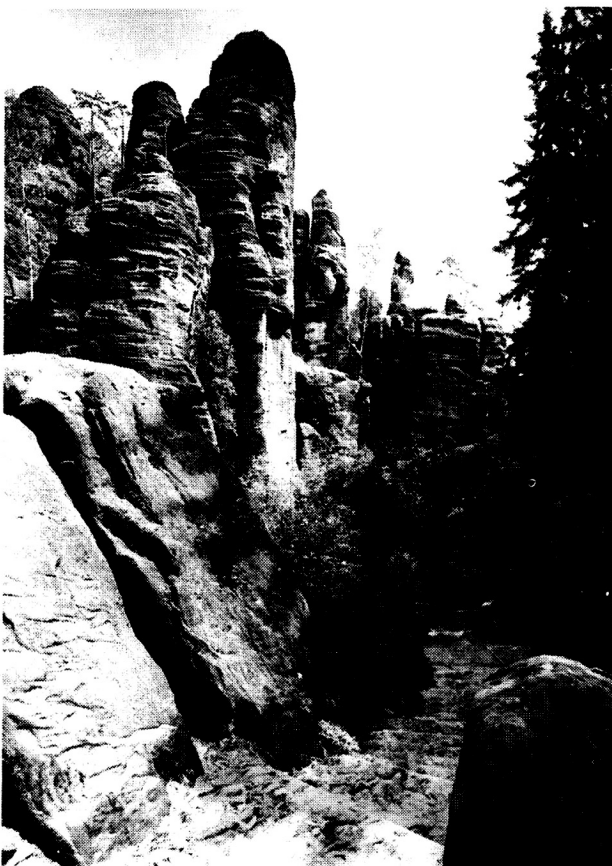
Neskôr, v 13. storočí, priznáva Tomáš Akvinský prírode určité zosvojbytnenie, tvorenie, ba i jej svojbytný chod. Boha nechápe ako Augustínovho Demiurga, ako voluntas Dei, ale ako roľníka, ktorý vkladá do prírody „semená” a tie potom rastú pod jeho starostlivým dohľadom, podriadené jeho zámeru. Človek v kresťanskej tradícii nie je pánom nad prírodou, len jej správcom.

Základným východiskom novovekého obrazu sveta je predstava prírody ako objektu nášho pôsobenia, ako cudzej štruktúry, ako protivníka. Prvým predpokladom na vytvorenie tohto typu myslenia bola predstava jednoduchosti a harmonickosti prírody. V prírode podľa toho pôsobí iba niekoľko relatívne jednoduchých síl, ktoré tvoria harmonický poriadok bytia.

Druhým predpokladom bola predstava o prirodzenosti prírody v tom zmysle, že nepodlieha nadprirodzenosti a zázrakom, jej dianie sa neriadi skrytými silami. Prirodzenosť prírody spočíva v jej usporiadanosti, poriadku či racionálnosti. Túto racionálnosť možno spoznať, vypracovať metódy na postupné zvládnutie prírody. Na človeka sa začalo pozerat ako na výnimočného predstaviteľa jediného biologického druhu, ktorý je schopný pretvoriť prostredie, v ktorom žije, vymaniť sa z prírody a postaviť sa nad ňu. Veda sa stala inštrumentom, pomocou ktorého sa človek pokúsil presadzovať nárok na neobmedzenú vládu nad prírodou. Dnes je jasná ohraničenosť tejto predstavy. Začína sa znovu rozoberať vzťah subjektívneho a objektívneho v poznávaní, a najmä možnosti a hranice vedeckého poznávania. Status sa priznáva aj mimovedeckým a mimoracionálnym formám poznávania.

V súčasnej filozofickej literatúre nie je pojem príroda definovaný jednoznačne (napr. Philosophische Wörterbuch,

1974; Philosophie und Naturwissenschaften Wörterbuch, 1983; Filosofskij slovar, 1972). Zahŕňa niekoľko príbuzných, nie však úplne totožných významov. Prírodou sa spravidla označuje všetko, čo nie je ľudským výtvorom a čo sa nachádza mimo človeka a jeho sídla, predovšetkým voľná krajina (vrátane flóry a fauny), čiže nejaký opak kultúry. Slovenský termín príroda nezahŕňa význam ako prirodzenosť, vnútorná povaha, oproti iným jazykom, napr. anglickému a francúzskemu Nature, nemeckému Natur, t. j. slovám, ktoré vznikli z latinského natura, čo je prekladom gréckeho fysis, ale i oproti ruskému priroda. Súčasnú filozofickú a náučnú slovníku uvádzajú viacero významov pojmu príroda, líšiacich sa navzájom šírkou, dôrazom či inou obsahovou oblasťou. Príroda sa často definuje ako veci a javy existujúce mimo vedomia a nezávisle na ňom, alebo ako to, čo nebolo vytvorené a zmenené človekom, ako protiklad kultúry, ako protiklad ducha, duše, psychiky, ako všetko existujúce, celý svet v jeho mnohotvárnosti. Takéto chápanie prírody často ignoruje predovšetkým fakt, že človek sám bol a zostáva jej nedeliteľnou súčasťou. Pozemská príroda sa chápe ako nižšia forma pohybu hmoty, ako geografické prostredie, či samozrejme materiálna báza kultúry.

V súčasnej ekologickej literatúre tiež nie je pojem príroda definovaný (Odum, 1977; Duvigneaud, 1988). Vymedzuje sa len na základe určitých súvislostí. Uvažuje sa o nej len vo vzťahu k človeku, resp. k Zemi, už nie vo vzťahu ku kozmu a vôbec nie k mikrokozmu. Príroda sa stavia na piedestál najvyššej hodnoty ako ideálne prostredie, spoločnosť sa v takomto vzťahu chápe ako nižšie, deštruktívne.

Neujasnenie pojmu príroda spôsobuje v dnešných diskusiách o ekologických problémoch sveta značný problém, ktorý bráni dorozumeniu sa a porozumeniu si. Diskutujúci preskakujú často do úplne iných sémantických rovín. Nie vždy je to podmienené rôznymi ideovými a ontologickými východiskami. Súvisí to s nevyjasnením práve tohto pojmu, jeho obsahu a rozsahu, ako aj príbuzných pojmov. Predovšetkým ide o objasnenie vzťahu človek - kultúra - spoločnosť - civilizácia - príroda. S tým súvisí predovšetkým ujasnenie problému, či je kultúra protiprírodná, poškodzuje prírodu, alebo je v rámci evolúcie normálnym javom. Potom v tejto súvislosti vystupuje problém hraníc, možností a limitov tvorivosti človeka vo vzťahu k prírode, presnejšie k prírodnému prostrediu. Objasnenie pojmu príroda ďalej predpokladá vyjasnenie pojmov biosféra, noosféra, technosféra a vzťahov medzi nimi, tiež vzťahov medzi prírodným prostredím, umelým prostredím, prírodninami a prírodou. Ide o pojmy, ktoré sa aj v odbornej literatúre bežne používajú ako synonymá pojmu príroda.

Nemenej dôležité je objasnenie vzťahov medzi pojmi príroda - organizmus - prostredie. Ukazuje sa, že príroda je interdisciplinárny pojem, na ktorého objasnení a pochopení sa musí zúčastňovať viacero vedných disciplín. Pojem by mal odrážať štruktúru, genézu, vývoj prírody a transformácie v čase. Vyjasnenie a pochopenie podstaty a obsahu tejto kategórie nám umožní objasniť nielen, čo je príroda, ale aj aká je jej hodnota, aký je vzťah človeka, prírody, spoločnosti, aké je jeho miesto a úloha v historickom vývoji. „Ak pochopíme prírodu správne, dostatočne široko i hlboko a v rámci toho miesto a možnosti človeka v nej, budeme môcť prognózovať úspešnosť a možnosť prežitia druhu Homo sapiens. Teda pochopenie pojmu príroda má mimoriadny heuristický význam“ (Lisický, 1992).

Literatúra

- Duvigneaud, P., 1988: Ekologická syntéza. Praha, Academia, 414 pp.
 Filosofskij slovar, 1972: Moskva, slov. prekl. Bratislava, 1977, Pravda, 427 pp.
 Lisický, M. J., 1992: Environmentalistická terminológia. In Diskusie o ekofilozofii. Bratislava, FÚ SAV, p. 11.
 Lisický, M. J., 1992: Pochopenie prírody - základný environmentálny problém. In Diskusie o ekofilozofii, p. 28.
 Odum, E.P., 1977: Základy ekológie. Praha, Academia, p. 24.
 Philosophie und Naturwissenschaften Wörterbuch, 1983: Berlín, p. 582-583.
 Philosophisches Wörterbuch, 1974. Lipsko, p. 142.